

R E C E N Z I J A

Tomas BARANAUSKAS.

Garuozos mūšis: šaltiniai ir interpretacijos.

Joniškis: Joniškio istorijos ir kultūros muziejus, Žiemų pradas „Simkala“, 2017, 133[1] p. ISBN 978-9955-32-390-7

2017 m. sukako 730 metų nuo Lietuvos kaimynės Žiemgalos teritorijoje įvykusios paskutinės žiemgalių pergalės Garuozos mūšyje prieš Vokiečių ordino livonišką šaką. Lietuvos karybos istoriografijoje šis mūšis beveik nežinomas. Tik keli istoriją populiarinantys straipsniai. Autorius teigia, kad ir Latvijoje šis mūšis netapo išsamesnės studijos objektu, nors jo metu žuvo Livonijos krašto magistras Vilekinas fon Endorfas ir 35 riteriai [4, 7]. Svarbu pabrėžti istorinių tyrimų paradoksalumą – medievistams įprasta skūstis šaltinių stoka, tačiau net negausūs šaltiniai leidžia karybos istorikams rekonstruoti mūšius, gilintis į karybą. Kartais tai tik keli sakiniai, kartais – keli įdomesni žodžiai. Garuozos mūšis, priešingai, yra nuodugnai (išsamiau negu Saulės, Durbės ar Aizkrauklės) šaltiniuose aprašytas XIII a. Baltijos kryžiaus žygių mūšis. Tad sveikintinas ir pagrįstas Tomo Baranausko noras išsamiai ištirti šių kautynių įvairias aplinkybes.

Knyga kietu viršeliu (21,5 × 27,5 cm), pradžioje – įvadas [4, 7–8], gale – šaltinių ir literatūros sąrašas [4, 126–132], archyvų, bibliotekų, muziejų pavadinimų santrumpos [4, 133]. Darbą sudaro penki skyriai: 1) „Šaltiniai ir istoriografija“ [4, 9–19]; 2) „Nameisio kova dėl lietuviškos Žiemgalos“ [4, 20–31]; 3) „Nerami taika ir jos nutraukimas“ [4, 32–40]; 4) „1287 metų kovo karinė kampanija ir Garuozos mūšis“ [4, 41–60]; 5) „Trejų metų karas po Garuozos mūšio: pergalė ar pralaimėjimas?“ [4, 61–77]. Po išvadų [4, 78–79] pateikiama „1279–1290 m. Žiemgalos karo chronologinė lentelė“ [4, 80–82] ir atskirai parengta Garuozos mūšio šaltinių publikacija, pavadinta „Šaltiniai apie Garuozos mūšį ir magistrą Vilekiną“ [4, 83–123]. Darbas baigiamas santrauka anglų kalba [4, 124–125] ir jau minėtu šaltinių ir literatūros sąrašu. Nemažos apimties (133 puslapiai) knyga yra gausiai iliustruota archeologinių radinių, rekonstrukcijų ir kraštovaizdžių nuotraukomis, schemomis, žemėlapiais, lentelėmis, istorinių šaltinių faksimilėmis, dailininkų piešiniais. Tai vienas iš gausiausiai iliustruotų (per 170 grafinių vaizdų) karybai (konkrečiai – mūšio tyrimui) skirtų darbų negausioje Lietuvos viduramžių karybos istoriografijoje. Šis studijos aspektas, be abejo, prisideda prie viduramžių karybos ir apskritai karo istorijos populiarinimo visuomenėje, atsižvelgiant ir į tai, kad knygynuose gausu darbų apie Antrąjį pasaulinį karą. Gerą autoriaus XIII a. pabaigos politinės situacijos išmanymą demonstruoja panaudota gausi šaltinių (82 pozicijos) ir literatūros (115 pozicijų) bazė. Kadangi iki šiol ši tema nebuvo rimčiau tyrinėta lietuviškoje istoriografijoje, išskyrus kelis apžvalginius straipsnius, tai laikytina didžiuoju autoriaus nuopelnu. Ypač išskirtinas skyrius „Šaltiniai apie Garuozos mūšį ir magistrą Vilekiną“, kuriame autorius pateikia epizodų, susijusių su Garuozos mūšiu, veidrodinį 22 šaltinių vertimą. T. Baranauskas išvertė tekstus iš vokiečių, olandų, lotynų, lenkų kalbų: originalūs tekstai pateikti kairėje, lietuviškas vertimas – dešinėje pusėje. Prieš vertimą pateiktas trumpas šaltinio aprašymas, o prie kai kurių šaltinių įdėtos ir tų šaltinių faksimilės. Panašaus pobūdžio darbų, kuriuose išsamiai pateikiami šaltiniai ir tolesnė studija, galime rasti anglosaksų istoriografijoje, pavyzdžiui, Anne'os Curry darbas apie Azenkūrą [8] ir Stepheno Morrilo studija apie Heistingso mūšį [15]; beje, jų pavadinimai sutampa su T. Baranausko pavadinimu „Šaltiniai ir interpretacijos“

(ang. *Sources and Interpretations*). Žinoma, tai nėra unikalus lietuviškos istoriografijos darbas. Yra atskirai išleistas Durbės mūšio šaltinių sąvadas [3, 129–154]. Tokia prieiga skatina ne tik priimti autoriaus interpretaciją, bet ir pačiam detaliam išsianalizuoti visus šaltinius, orientuojantis į vakarietiškus istoriografijos standartus.

T. Baranauskas yra žinomas Lietuvos medievistas, parašęs nemažai darbų, kuriuose keliama kartais kontraversiški ir dažnai istoriografijoje ginčytini klausimai. Visgi šio istoriko darbai pasižymi kruopštumu, detaliam įvykių analizei. Šis darbas netampa taisyklės išimtimi ir tęsia gerą tradiciją. *Garuozos mūšyje* iškelta daug naujų hipotezių. Kai kurios tarp XIII–XIV a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos žinovų gali virsti istoriografiniu ginču. Darbe nemažai patikslintų datų, o svarbiausia pateikiama išsami įvykių analizė nuo 1279 m. kilusio antrojo žiemgalių sukilimo, kuris buvo grindžiamas pasidavimu Lietuvos įtakai ir bendra kova prieš Ordiną. Tolesnis pasakojimas chronologiškai vystomas pagal Lietuvos, Žiemgalos ir iš dalies Europos įvykius iki pat XIV a. pr. politinių įvykių, todėl skaitytojas sužinos ne tik apie Garuozos mūšį, bet apskritai galės suvokti įvykių eigą iki mūšio ir po jo. Tokia prieiga leidžia geriau suprasti analizuojamą įvykį plačiame istoriniame kontekste, pamatyti jį besikeičiančiame politiniame ir socialiniame procese. Galima išskirti keturias esmines šio darbo naujoves: 1) gerai išplėtotą pasakojimą apie politines aplinkybes iki mūšio ir po jo; 2) platų mūšio aprašymą; 3) naujai peržiūrėtą Pelušio išdavystės istoriją; 4) Žiemgalos pavaldumo interpretaciją.

Šioje recenzijoje norėčiau atkreipti dėmesį į kai kuriuos istoriografiškai naujus bei ginčytinus T. Baranausko knygos *Garuozos mūšis* aspektus, kurie atsirado dėl vienokio ar kitokio XIII a. pab. Lietuvoje vykusių įvykių traktavimo ir galbūt dėl autoriaus siekio pateikti kuo sklandesnį pasakojimą. Įvade labai detaliam aptariama Garuozos mūšio istoriografija. Darbo autoriaus manymu, ankstyvoji XIX a. istoriografija rimčiau šio mūšio neanalizavo, diskutuoja krypto iš esmės tik į vietovės lokalizavimą. Reikia pažymėti, kad autorius itin detaliam aptaria Garuozos vietos klausimą, pradėdamas Ernstu Strelke (1834–1869), bet, užuot konstatavęs faktą apie autorių susidomėjimą tam tikrais klausimais, T. Baranauskas labai išplečia istoriografijos apžvalgą, nagrinėdamas tai, kas galėtų būti atskira tyrimo dalimi skyriuje apie mūšį, pavyzdžiui, poskyriu prieš mūšio aptarimą. Beje, autorius tą buvo padaręs kitoje studijoje apie Saulės mūšį *Saulės mūšio pėdsakų paieškos* [5, 29–43] kartu su archeologu Gintautu Zabiela; čia atskirame skyriuje (ne įvade) „Mūšio eiga ir vieta“ nagrinėjama lokalizacijos istoriografija. Be to, įvaduose dažniausiai istorikai tik apžvelgia nagrinėjamos problemos įdirbį, o ne detaliam analizuoja problemą, nes tam yra skirta dėstomoji dalis. Nors įvadas iš tiesų yra gana platus ir susidaro įspūdis, kad T. Baranauskas yra susipažinęs ne tik su ankstyvąja istoriografija, bet ir su tarpukario bei vėlesniais Latvijos Respublikos istorikų darbais, tačiau akcentai sudėti apsiribojant lokalizacija. O skaitytojui norėtusi sužinoti, ką autoriai kalbėjo apie mūšio eigą, žuvusiųosius, apskritai apie mūšio faktą, nes tai, kas nėra pasakoma, taip pat yra svarbu ir atspindi istoriografijos požiūrį, ištyrimo lygį. Galima susidaryti įspūdį, kad apie mūšio taktiką pradėta kalbėti tik Vilio Bilkinio (1887–1974) darbuose. Jeigu taip, tuomet tai svarbus faktas, tačiau istoriografinėje apžvalgoje knygos autorius to nepabrėžia, tad lieka neaišku, ar XIX a. istorikus domino tik Garuozos vietos lokalizavimas ar dar kas nors.

Be detalaus situacijos aprašymo iki mūšio ir po jo, T. Baranauskas plėtoja koncepciją, kad 1279–1290 m. kova nebuvo tik žiemgalių kova su Ordiną, bet ir Lietuvos bei Vokiečių ordino karas dėl Žiemgalos, nes pastaroji buvo Lietuvos valstybės struktūros

dalis – taigi ir Lietuvos integralios politikos dalis. Nameisio atsimetimas 1279 m. ir belaisvių iš Tervetės siuntimas į Lietuvą rodo, anot T. Baranausko, kad „Nameisio vadovaujami žiemgaliai pripažino Lietuvos didžiojo kunigaikščio Traidenio valdžią ir veikė iš vien su lietuviais“ [4, 20–22]. Ši prielaida plačiausiai aprašoma knygos pabaigoje nagrinėjant Žiemgalos pavaldumą viename iš poskyrių, skambiai pavadintame „Ar 1290 m. buvo nukariauta Žiemgala?“ Rašydamas apie paskutines žiemgalių kovas su Vokiečių ordino livoniška šaka T. Baranauskas prieina išvadą, kad Žiemgaloje buvo pritaikyta Prūsijos kryžiuočių išdegintos žemės taktika, kai Skalvoje, Nadruvoje, Sūduvoje buvo paliktos dykros. Didelė dalis Žiemgalos taip pat buvo paversta dykra, skyrusia Ordiną nuo Lietuvos [4, 73]. Beje, kalbėdamas apie žiemgalių emigrantus T. Baranauskas nepanaudoja gana žinomo Artūro Dubonio teksto šia tema [12, 87–90]. Netrukus magistras Haltas kovas su Lietuva iš Žiemgalos perkėlė į Kuršą. Ilgai gintas Heiligenbergas pačių kryžiuočių buvo sudegintas. Pasak T. Baranausko, 1290 m. istoriografinė data laikoma Žiemgalos nukariavimo data, nes „<...> joje nebeliko nė vienos pilies, išskyrus jos šiaurinėse prieigose pastatytą Mintaują“ [4, 75]. Dalis Žiemgalos buvo nuniokota ir paversta dykra, žiemgalių pilys sugriautos. Autoriaus teigimu, „Pietinės Žiemgalos sritys išliko Lietuvos valstybės sudėtyje. Tai – ir Silenės (Šilėnų) žemė su Papilės pilimi, kuri XIV a. funkcionavo Lietuvos valstybės gynybinėje sistemoje. Tai – ir XIV a. taip pat Lietuvai priklausiusi Kulių pilis, stovėjusi Jurgaičių piliakalnyje“ [4, 75], taip pat greičiausiai žiemgališka Pasvalio gyvenvietė. Pasak autoriaus, visos pietinės Žiemgalos sritys nuo 1279 m. priklausė Lietuvos valstybei, o didžiojo kunigaikščio Gedimino kaip Žiemgalos kunigaikščio titulas rodo, kad Žiemgala buvo viena iš trijų Lietuvos valstybės sudėtinių dalių greta Lietuvos ir Rusios. Vėliau ji tapo sudėtine Žemaitijos dalimi, po 1290 m. Ordinas net nominaliai nepretendavo į Žiemgalą. Ir tik 1321 m. Livonijos magistras Gerhardas fon Jorkas atstatė Mežuotnės pilį, 1335 m. Eberhardas fon Monheimas atstatė Duobelės pilį, o 1339 m. – Tervetę, ir šie veiksmai sulaukė didžiojo kunigaikščio Algirdo atsako. T. Baranausko teigimu, nuo 1321 m. matomas lėtas Vokiečių ordino skverbimasis į Žiemgalą. Galiausiai apibendrinama, kad 1290 m. Žiemgala nebuvo nukariauta, priešingai – Ordinas atsitraukė. Susiformavusi Žiemgalos dykra, skyrusi Lietuvos valstybę nuo Ordino valdų, iki 1321 m. bent nominaliai buvo Lietuvos valstybės įtakos zona, o vėliau tapo tų pačių priešininkų dalybų objektu (Vaišvilo siena ir Salyno sutartis) [4, 77].

Nagrinėdamas politinę situaciją po Traidenio valdymo, T. Baranauskas įsivelia į diskusiją dėl A. Dubonio pateiktos Traidenio valdymo pabaigos, t. y. 1282 m., ir teigia, kad kur kas realesni būtų 1281 metai. Knygos autorius visiškai nekvestionuoja kitų oponento argumentų (t. y. netiesioginių įrodymų ir chronografo biblinės Antiocho istorijos analogijų su Traideniu) [10, 18–23; 11, 142–146], o susitelkia ties Haličo-Volynės metraščio žinutės interpretacija ir popiežiaus pasiuntinio Pranciškaus Molianiečio žiniomis, kurios, beje, istoriografijoje yra interpretuojamos skirtingai. Skaitytojui reikėtų priminti, kad A. Dubonio monografijoje *Traidenis* plėtojama 14 metų Traidenio valdymo koncepcija, t. y. 1268–1282 m. (tradiciškai istoriografijoje pateikiami 1269/1270–1281 m.). Taigi T. Baranauskas metais paankstina didžiojo kunigaikščio Daumanto valdymą.

Norėčiau detaliau aptarti T. Baranausko požiūrį į įvykius po Traidenio mirties. Atmetant A. Dubonio aptartą Traidenio valdymo pabaigos datavimą ir priimant staigią kito valdovo atėjimo versiją, teigiama, kad Traidenio mirtis ir paskutinė žinia apie Nameisį bei Skomantą yra liudijimas apie „radikalias permainas Lietuvos valstybėje – tikėtiną perversmą“ [4, 31]. Kartu daroma prielaida, kad Nameisis, kaip Traidenio

bendražygis, galėjo tapti perversmo auka, o 1281 m. spalio–lapkričio mėn. Nameisio (Traideniui pavaldus Žiemgalių (ar bent dalies jų) valdovas) žygis galėjo išprovokuoti valstybės perversmą, kai valdžią perėmė labiau kompromisinė Vokiečių ordinui grupuotė, planavusi pasinaudoti 1281 m. Tervetės taika ir išplėsti šią taiką visai Lietuvos valstybei. Toliau teigiama [4, 32], kad naujasis valdovas Daumantas iškart ėmėsi gerinti santykius su Livonija. Jis greičiausiai užmezgė dialogą su vienu iš Tervetės taikos iniciatorių – Rygos arkivyskupu Jonu I iš Lunės – ir net kalbėjosi apie galimybę priimti krikštą. Tai grindžiama popiežiaus legato Pranciškaus Maloniečio pateiktu 1312 m. kovo 20 d. Kerknos (Falkenau) cisterys vienuolyno prioro Henriko liudijimu, kad „jo tėvas buvo Rygos arkivyskupo tuo metu pasiūstas su kitais pasiuntiniais pas lietuvių karalių, kuris tarp kita ko pasakė minėtiems pasiuntiniams, kad todėl nenorėjo atsiversti į tikėjimą, nes bijojo žiemgalių pavyzdžio, būtent, kad broliai nepadarytų jam ir jo žmonėms taip, kaip padarė tiems iš Žiemgalos, kaip tai pasiuntiniai pranešė arkivyskupui ir daugeliui kitų. Paklaustas, kuriuo laiku buvo pasiūsti minėtieji pasiuntiniai, atsakė, kad būtų trisdešimt metų“ [4; 32]. Trisdešimt metų atskaičiavę nuo 1312 m., gauname 1282 metus. Neigdamas istoriografijoje įsigalėjusią nuomonę, esą tas karalius, kuris derėjosi su Rygos arkivyskupo pasiuntiniais, buvo Traidenis, T. Baranauskas teigia, kad tai buvo jau po Traidenio valdęs Daumantas [4, 32]. Toliau T. Baranauskas konstruoja tokių įvykių grandinę: 1282-ieji jau nėra Traidenio valdymo metai, o derybose atsispindi priešinga Traideniui (radikaliai skirtinga) politika, kuri kaip tik būdinga visam Daumanto valdymui ir jo įpėdinio Butigeidžio valdymo pradžiai – tai taikaus sugyvenimo su Livonijos ir Prūsijos vokiečiais siekis. Šis knygos autoriaus argumentacijos aspektas yra kertinis. Toliau teigiama, kad Daumantas pradėjo taikos derybas su Rygos arkivyskupu, ir, tikėtina, 1282 m. derybose pasiekė, kad Tervetės taika būtų išplėsta visai Lietuvai. Tą rodytų tolesnė įvykių eiga: Lietuvos kovos su Vokiečių ordinu iš tiesų liovėsi. Taip pat teigiama [4, 35], kad po Daumanto sostą užėmęs Butigeidis tęsė savo pirmtako taikos su Vokiečių ordino išlaikymo politiką. Iš tiesų skaitytojui šie įvykiai mažai ką sako. Be to, istoriografiškai jie mažai ką keičia, galbūt tik patikslina chronologiją.

Visgi didžiojo kunigaikščio Daumanto veikla ir įsigalėjimo laikas nėra aiškūs, nes tam trūksta išsamesnių šaltinių, be to, jis minimas tik vieną kartą – 1285 metais. Prieštaraučiau ir T. Baranausko teiginiui apie radikaliai skirtingą kunigaikščio politinę poziciją. Keturi Lenkijos žemių puolimai (1282, 1283, 1284, 1285 m.) rodo ryškiają įsitraukimo (su galima išimtimi – 1284 metų žygiu) į Volynės politikos verpetą tendenciją, kai buvo nuolankiai vykdoma iš esmės Levui Danilovičiui palanki politika. Nors istoriografijoje teigiama, kad 1282 m. antroji pusė buvo lūžis, rodantis valdžios pasikeitimą [10, 75–76], tačiau ir 1280 m. (Traidenio laikų), ir 1282 m. (numanomų Daumanto laikų) žygiai buvo nukreipti prieš Lešeką Juodąjį kėsinantį į jo žemes [9, 51], o netiesiogiai ir Boleslovą II. Apie Daumanto siekius suartėti su Livonija šaltinių apskritai neturime, o T. Baranausko argumentacija šiuo klausimu itin silpna.

Netiesioginis spaudimas Mazovijai lyg patvirtina, kad po Traidenio mirties Lietuvos politikos vykdytojai nebuvo itin suinteresuoti Traidenio žento protekcija, bet kartu vengė tiesioginio smūgio ir išlaikė savotišką *status quo*, manevruodami tarp stiprios Volynės ir Lenkijos (konkrečiai – Mazovijos), kartu sporadiškas lietuvių elgesys rodytų aiškios politikos neturėjimą, lenkų istoriko Darzuszio Dąbrowskio supaprastintai suprantamą kaip paprasčiausią grobiamąją politiką, palankią Levui Danilovičiui [9]. Daumanto laikų Haličo-Volynės metraštis (kaip ir kiti šaltiniai) tyli arba nieko reikšmingo nepasako apie

Lietuvos įvykius, kaip ir apie patį jos valdovą. Jano Powierskio [16, 109] ir A. Dubonio [11, 145] teiginiai apie nedidelį vidaus karą po Traidenio mirties gali būti pagrįsti tik iš dalies, nes minimo karo požymių šaltiniuose nedaug, greičiau tai buvęs tarpuvaldis, kuris pasibaigė konkuruojančios ir visiškai priešingos jėgos atėjimu į valdžią. Jotvingio Skomanto pasitraukimas į Prūsiją iki 1284 m. vasaros, taip pat ne itin aiškus dviejų kilmingų lietuvių Tautenio ir Mantsiekio atvykimas pas kunigaikštį Levą Danilovičių [1, 5–6] demonstruoja ankstesnių jėgų pasitraukimą iš Lietuvos. Tai aiškiai rodo, kad po Traidenio mirties iki Daumanto Lietuvoje nebuvo jokio realiai įsitvirtinusio valdovo, kurį būtų pastebėję kronikų ir metraščių autoriai, tą patvirtina ir Traidenio santykių su Haličo-Volynės valdovais tęstinumas, tačiau dabar situacija buvo kiek kitokia: didesnis įsitraukimas į Volynės politiką rodo ir nemažą politinę priklausomybę. Kartu tai buvo pasyvus laikotarpis politine prasme. Mazovijos vengta, tačiau, kaip galima spręsti iš minėtų Skomanto, Tautenio, Mantsiekio veiksmų (pastarųjų pasitraukimas šaltiniuose nedatuotas), situacija turėjo pasikeisti apie 1284 m., ir galiausiai 1285 m. žygiuojama lietuviams kiek neįprasta kryptimi. Todėl manyčiau, kad Daumantas realiu Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu tapo apie 1284 m. vidurį.

Niekuo nepagrįstas ir spekuliatyvus T. Baranausko teiginys, kad Daumanto suartėjimas su Haliču-Volyne dėl totorių žygio į Lietuvą įvyko 1282 metais. Teigiama, kad tai turėjo būti Nogajaus antpuolis, nes Nikono metraštis jį įrašė iškart po pasakojimo apie Vladimiro didžiojo kunigaikščio Dmitrijaus Aleksandrovičiaus nuversto jaunesniojo brolio Andriaus pabėgimą ir draugišką priėmimą pas Nogajų [4, 33]. Knygos autorius spėja, kad šis totorių žygis siejosi su kokiais nors Dmitrijaus interesais, o gal tai buvo reakcija į valdžios pasikeitimą Lietuvoje ar naujojo valdovo pajėgumo išbandymas. Iš jo, anot T. Baranausko, Daumantas turėjo suprasti, kad naudingiau palaikyti draugiškus santykius su Nogajaus vasalais – Haličo-Volynės kunigaikščiais. Juo labiau kad jų rengiami žygiai į Lenkiją sudarė galimybes ir lietuviams pelnyti karo grobį [4, 33]. Iš tiesų šaltiniuose minimas mongolų antpuolis Rusijoje datuojamas 1282 m. vasara [19, 9; 18, 73] ir siejamas su Andrejaus Aleksandrovičiaus politine kampanija prieš brolių Dmitrijų Aleksandrovičių, kurio veiksmų rezultatas buvo Dmitrijaus pabėgimas pas temniką (emyrą) Nogajų. Šio antpuolio metu buvo nusiaubta Šiaurės Rytų Rusia, nukentėjo Muromas, Vladimiras, Pereslavlis-Zaleskis [19, 49]. Nikono metraštyje Lietuvos užpuolimas minimas būtent po šių įvykių. Šaltiniuose nėra kitų žinių apie šį mongolų žygį, todėl greičiausiai pastarieji po Rusios puolimo pasuko Lietuvos pusėn. Abejotina, ar T. Baranausko teoriją galima sieti su Romo Batūros iškelta hipoteze apie puolimui patogų laiką [6, 166]. 1282 m. pirmoje pusėje Traidenis greičiausiai jau buvo miręs, o tų pačių metų vasarą (gal po mėnesio) įvykęs šis staigus antpuolis paprasčiausiai galėjo sutapti su valdovo mirtimi ir dar neįsitvirtinusių naujuoju didžiuoju kunigaikščiu. Atsižvelgiant į tai, kad Rusios šaltiniai nefiksuoja lietuvių brovimosi į Rytus aptariamuoju metu (tai išryškės XIII a. pab.), sunku įžvelgti politinius mongolų ar Andrejaus Aleksandrovičiaus tikslus, todėl šis žygis greičiausiai neturėjo jokio politinio motyvo.

Svarbiausia *Garuzos mūšio* dalis autoriaus išskirstyta į septynias potemes: 1. „Garuzos mūšio išvakarės: Rygos puolimas“; 2. „Kapitula Rygoje“; 3. „Iškškilės puolimas ir kariuomenės mobilizavimas. Kariuomenių dydžiai ir sudėtis“; 4. „Mūšio laukas“; 5. „Pasiruošimas mūšiui“; 6. „Mūšis“; 7. „Šaltas pralaimėjusiųjų sutikimas Rygoje“. Autorius detalai analizuoja įvykius prieš mūšį, per mūšį ir po jo. Kadangi ši darbo dalis yra svarbiausia, aptarsime pagrindines T. Baranausko tyrimo išvadas.

Garuozos mūšio išvakarėse sužinota apie žiemgalių planą 1287 m. kovo mėn. pradžioje pulti Rygą – apie tai pranešė Heiligenbergo pilies įgula. Naktį žiemgaliai užpuolė arklidėse prie Rygos surinktus karius, tačiau įsiveržti į miestą nepavyko, tad teko atsitraukti. Po 12 dienų magistras Vilekinas sutelkė kariuomenę. Pasak autoriaus, jeigu ne veiksmai arklidėse, greičiausiai magistras Garuozoje būtų turėjęs daugiau karių. 1287 m. kovo 22 d. Rygoje buvo sušaukta Ordino kapitula. Istoriko teigimu, kapitulos sušaukimą nebūtinai inicijavo žiemgalių antpuolis, greičiausiai tai buvo suplanuota gerokai anksčiau. Atkreiptinas dėmesys, kad pavaizduotoje Žiemgalos įvykių schemeje (p. 42) nėra visiškai aišku, ką reiškia strėlytės ir kiti simboliai, nes autorius nepateikė išsamios legendos, schema įvardyta kaip „1286–1287 m. Žiemgalos karo veiksmų teatras“. 1287 m. kovo 23 d. sužinoma, kad naktį žiemgaliai užpuolė Ikšķilės pilį ir sudegino jos papilį. Magistras greitai surinko 40 Ordino brolių, 60 miestiečių ir piligrimų, 200 lyvių ir latvių – iš viso 500 karių. T. Baranausko teigimu, tarp jų turėjo būti 200 knechtų. Kadangi Eiliuotosios Livonijos kronikos autorius neįtraukė tų, kurie turėjo dalyvauti mūšyje, tai bendras riterių skaičius būtų 50, o knechtų – 190. Autorius daro prielaidą, kad 4 kariai ir vienas riteris sudarė 5 žmonių kovinį vienetą – „ietį“ [4, 46]; žiemgalių kariuomenėje buvo 1 400 vyrų. Čia būtina atkreipti dėmesį į autoriaus anachronistišką požiūrį į kariuomenių dydžių skaičiavimą ir terminologiją. Visų pirma „ietis“ (lot. *lancea*) ne kovinis, kaip teigia T. Baranauskas, o organizacinis vienetas. Apskritai net „vėliava“ (lot. *vexillum*) tėra organizacinis vienetas, tik išimtiniais atvejais tampantis taktiniu. Įprastu taktiniu (t. y. koviniu) vienetu būdavo iš daugelio „vėliavų“ sudarytas „pulkas“ (šaltiniuose vadintas vok. *haufen*, *schar*, lot. *acie*, *cohorte*, *agmen*, *turma*). Kadangi „ieties“ dydis varijavo, teiginys, kad riterį lydėjo 4 žemesnio statuso kariai yra nepagrįstas. Dar svarbiau, kad toks teiginys neatitinka nagrinėjamo laiko, nes toks organizavimosi modelis apskritai neegzistavo Garuozos mūšio metu. Vokietijoje „ietį“ istorijos šaltiniai pirmąsyk fiksuoja tik 1365 m. [13, 85], Vokiečių ordine apie 1400-uosius jomis tebuvo skaičiuojami samdiniai, iš kurių reikalauta ypač gero pasirėngimo standarto, o visa kariuomenė iš „iečių“ pradėta formuoti tik Prancūzijoje XV a. viduryje įvedus vadinamąsias ordonanso kuopas (*compagnies d'ordonnance*). Taigi „ietis“ sunkiai atitiktų Prūsijos ar Livonijos realijas net Žalgirio mūšio epochoje, nors tai bandė daryti sovietinis lenkų istorikas Stefanas Marija Kuczyński. Viduramžių karių skaičiavimo problema yra daug didesnė ir apima daugelį veiksmų, todėl autoriaus prielaidos apie Ordino karių skaičių *a priori* yra klaidingos. Visiškai neaiškus ir autoriaus vartojamas terminas „knechtas“, paimtas iš Eiliuotosios Livonijos kronikos, nes jo reikšmė labai skiriasi. XIV a. Vokiečių ordino kanceliarijoje visi Ordinui pavaldūs ne riteriškos kilmės asmenys vadinti knechtais [14, 407], bet XIII a. taip dažniausiai buvo įvardijami riterių tarnai, o pagalbiniai kovotojus vadindavo seržantais. Vienintelis daugiau ar mažiau patikimas būdas kariuomenės dydžiui apskaičiuoti yra vėliavos ir prie jų priskiriamų Ordino brolių skaičius, atsižvelgiant į konkrečios komtūrijos mobilizacines galimybes. Juo naudojosi garsusis vokiečių istorikas Frydrichas Benninghovenas, nagrinėdamas Vokiečių ordino kariuomenės Gotlando kampaniją 1398 m. [7, 421–477]. Šiuos duomenis minėtas istorikas pasitelkė retrospektyviai nagrinėdamas ankstesnes epochas. Toliau teigiama, kad didžiąją dalį žiemgalių pajėgų sudarė pėstininkai. Nors istorikas teisingai pažymi, kad kryžiuočių pateikiamos žinios apie priešų kariuomenę nėra tikslios, tačiau jokios alternatyvos šiems skaičiams tiesiog nėra. T. Baranauskas daro prielaidą, kad prie Rygos, Ikšķilės ir Garuozos veikė ta pati kariuomenė, nes jai nebuvo reikalo išsiskirstyti – tarpai tarp įvykių buvo per trumpi.

Aptardamas mūšio vietą T. Baranauskas nenagrinėja mokslinį aktualumą praradusių hipotezių, o pereina prie labiau pagrįstų. O. E. Šmitas siūlė Garuozės žemupio ir Iecvos tarpupio versiją, K. Ruozytis – Emburgo apylinkes tarp Garuozės ir Lielupės, J. Urtanis – Luksteniekus. Autorius įžvalgiai pažymi, kad Hermano Vartbergiečio kronikoje minima *Grose* gali būti ir Garuoza, ir Garuozė. Garuoza dabar yra dviejų gyvenviečių, o Garuozė – upelio pavadinimas. Teisingai pažymima, kad kryžiuočiai žiemgalius pasiekė trečiosios dienos vakarą. Galiausiai prieinama prie išvados, kad mūšio vietą galima būtų lokalizuoti Garuozės dvaro apylinkėse, bet priešingoje, pietinėje, Garuozės upelio pusėje. Gaila, kad nepateikiamas joks šių dienų žemėlapis, kuriame būtų pažymėta (apytiksliai) darbo autoriaus spėjama mūšio vieta, todėl skaitytojui tenka pačiam ieškotis internete nurodomos vietos. T. Baranausko manymu, Garuozos mūšis buvo nepertraukiamų kovų, vykusių iškart po Heiligenbergo pilies pastatymo, kulminacija.

1287 m. kovo 26 d. įvykęs mūšis aprašomas gana detalai. Teigiama, kad tvarkingai išsirikiaavę žiemgaliai nužygiavo link Ordino stovyklos ir užklupo nepasiruošusius kryžiuočius, pastarųjų gretose kilo sąmyšis. Lyviai su latgaliais paliko kryžiuočius, o Ordino broliams teko kovoti pėstiems, nes vietovė nebuvo palanki raitai kovai. Nesugebėjimas susitelkti, Folmaro fon Bernhauzeno užsispyrimas ir pavėluotas atsakas lėmė pralaimėjimą. Žuvo Folmaras, magistras Vilekinas fon Endorfas, 44 riteriai, 6 pateko į nelaisvę. T. Baranauskas iškelia hipotezę, kad žuvęs žiemgalių vadas buvo Raktės pilies (ji buvo svarbiausias žiemgalių centras) vadas, manoma – Raktis, kurio vardą buvo laikinai įgijusi Žagarės pilis. Atsižvelgdamas į tai, kad 1287 m. kovo 11 ir 26 d. iš viso žuvo 49 riteriai, T. Baranauskas daro išvadą, kad šitoks Ordino pralaimėjimas prilygo kalavijuočių nuostoliams Saulės mūšyje. Tiesa, Saulės mūšis užbaigė Kalavijuočių ordino istoriją, todėl politine prasme šių mūšių gretinti negalime, bet skaitline išraiška mūšiai panašūs. Yra šiokių tokių netikslumų bandant suskaičiuoti žuvusiuosius: vienur rašoma, kad, be Prūsijos kryžiuočių ir svečių, žuvo 35 asmenys, kitur – jau remiantis Aldeno Byseno nekrologu, – 44. Apibendrinamas autorius teigia, kad „Pačiame mūšyje, kaip jau minėta, žuvo 44 Ordino riteriai, įskaitant Livonijos ir Ispanijos kraštų magistrus, daugumą komtūrų ir fogtų. 5 iš mūšyje dalyvavusių riterių liko gyvi, bet neveiksnūs, nes buvo sužeisti ir pateko į nelaisvę“ [4, 60]. Tas pat rašoma ir išvadose [4, 81], tačiau įvardinėje dalyje pateiktoje lentelėje randame iš viso 36 žuvusiuosius (magistras ir 35 riteriai) [4, 7]. Galbūt tai autoriaus neatidumo klaida.

Aptaręs mūšį knygos autorius nukelia skaitytoją į politinę situaciją po mūšio, suskaidydamas pasakojimą į keturias dalis: įvykiai iš karto po mūšio, Daugpilio klausimas, Pelužio išdavystė, Žiemgalos pavaldumas. Politinė situacija po mūšio, anot T. Baranausko, buvo labai įdomi. Kryžiuočiams triuškinančiai pralaimėjus, Rygos arkivyskupas Jonas II iš Fechtos grįžtančiuosius pasitiko su pretenzijas į aukščiausią teisminę valdžią paneigiančia deklaracija. Ir tai reiškė savo galios primetimą Rygos miestui. Tad Ordinas pralaimėjo ne tik žiemgalių fronte, bet ir vietiniu politiniu lygmeniu. T. Baranauskas daro išvadą, kad dar kovo 10 d. išplieskė konfliktas tarp Rygos miestiečių ir Vokiečių ordino, kurio esmė – Rygos teisinis imunitetas. Naujasis magistras (buvęs Elbingo komtūras) Kunonas fon Hatenšteinas, Livonijoje pasirodęs 1288 m. pradžioje, pirmiausia privėlėjo gelbėti Heiligenbergo pilį, užpuoldamas Duobelės ir Raktės pilis. Lietuvos valstybė 1288 m. pavasarį prieš šį antpuolį sutelkė gausias pajėgas (7 000) iš Žiemgalos ir Lietuvos karių. Pultas Rygos arkivyskupo valdos, tačiau Kunonas, užuot užkirtęs kelią, įsiveržė į Žiemgalą – puolė Duobelės ir Sidabrės pilis. Žygis nusidriekė iki vietovės *Медвежа Голова*

(Otepė, dab. Estija) [17, 321]. Eiluiotojoje Livonijos kronikoje teigiama, kad buvo užpultas Rygos arkivyskupo valdos (po nesėkmingo Rygos puolimo) ir toliau žygiuota į Otepę, kuri buvo Dorpatos vyskupijos teritorijoje. Kodėl pasirinkta ši kryptis, tiksliai pasakyti sunku (šio klausimo knygos autorius nekelia), tačiau galimos dvi objektyvios priežastys: prieš tai buvęs (1288 m. vasario mėn.) Kunono fon Hatenšteino žygis vyko kartu su Dorpatos (Tartu) ir Lihulos (Lealio) vyskupijų kariais, todėl siekta jiems atkeršyti; kita priežastis galėjo būti vyskupijos turtai, nes Dorpatas buvo Hanzos lygos miestas, tad mieste ir jo apylinkėse visada buvo galimybė prisiplėšti turto. Tačiau žygis nebuvo sėkmingas, teko pasitraukti atgal su minimaliu kiekiu belaisvių. Greičiausiai užuominas apie šį žygį galima išvesti iš T. Baranausko nepaminėtam 1290 m. Dorpatos (Tartu) vyskupo Bernardo tvirtinime, kad Dorpatos bažnyčia kentėjo nuo pagonių ir rusų antpuolių, kurie buvo atmušti *propulsatur insultibus* [2, 623].

T. Baranauskas su šiuo žygiu sieja Rygos arkivyskupo vasalo Jono iš Ikškilės paėmimą į nelaisvę bei Daugpilio sugriovimą mainais už jo išlaisvinimą. Istoriografijoje, anot autoriaus, iki šiol šis žygis visiškai nepagrįstai siejamas su Traidenio valdymo pabaiga [4, 65]. Oponuodamas A. Dubonio Daugpilio įvykių interpretacijai [11, 139–142], T. Baranauskas teigia, kad 1288 m. pavasario žygis buvo palankiausia proga tokiam įvykiui, t. y. Jono iš Ikškilės paėmimui į nelaisvę. Anot istoriko, būtent 1288 m. pavasarį (kovo–balandžio mėn.) į nelaisvę buvo paimtas Jonas iš Ikškilės, ir Ordinas, siekdamas išpirkti savo kaltę, nes tuo metu jo neapsaugojo, išpirko vyskupą iki 1288 m. rugsėjo mėn. – tuomet jis jau liudijo Rygos arkivyskupo Jono II akte dėl Duolės pilies [4, 66]. Pagal šią interpretaciją, Ordinas tuo metu turėjo sugriauti Daugpilio pilį, siekdamas išpirkti vyskupą. Iš autoriaus pateiktos gana painios ir nesklandžiai perteiktos įvykio interpretacijos taip ir lieka neaišku, kaip siejasi knygos autoriaus fragmentiškai minimas Hermano Vartbergiečio liudijimas ir Pranciškaus Molianiečio surinkta informacija [4; 65].

Daug dėmesio T. Baranauskas skiria vadinamajam Pelužio išdavystės epizodui, nors jis tarsi ir nereikalingas pasakojime apie Garuozos mūšį. Knygos autorius suformuluoja gana naują versiją apie 1288 m. kryžiuočių žygį į Žemaitiją ir Pelužio vaidmenį, nulėmusį žygio sėkmę. Pelužio išdavystė aprašoma Petro Dusburgiečio kronikoje: kažkoks lietuvis, vardu Pelužis, įžeistas savo kunigaikščio, antrojo asmens po valdovo, nuvykęs į Sembą pas Ordino brolius išdavė lietuvius. Ordino broliai su Pelužiu patraukė į Lietuvą ir išžudė kunigaikščio sodyboje buvusius vestuvininčius, svečius, kilminguosius asmenis (70 kunigaikščių), kai šie nusigėrę miegojo. Išsivedė jaunąjį, jaunąją, kunigaikščių žmonas su šeimyna ir vaikais, šimtą žirgų, auksą, sidabrą. Šis epizodas gali būti datuojamas plačiai – 1286–1289 metais. T. Baranauskas siūlo šį įvykį datuoti 1288 metais. Argumentuojama tuo, kad Lietuvos vykdyta taikos su Ordino politika nebuvo priimtina Žemaitijai, Lietuvos diduomenė buvo susiskaldžiusi, o Pelužis palaikė „prokryžiuotišką“ pusę, todėl išdavė planus pulti Livoniją [4, 68]. Taip pat teigiama, kad vestuvėse buvo Žiemgalos atstovų, galbūt net Nameisio giminaičių (nors tai ir neįrodoma), tad šį epizodą autorius nukelia į 1289 m. (iki rudens), o Butigeidžio 1289 m. rudens žygį į Sembą traktuoja kaip atsaką į kryžiuočių veiksmą. Šį plačiai autoriaus aptariamą epizodą sunku patvirtinti ar paneigti. Kita vertus, tai tėra autoriaus įvykių interpretacija, bandymas sudėlioti logišką įvykių grandinę. Chronologine prasme įvykius šitaip sudėlioti galima, tačiau nemažai autoriaus argumentų yra grindžiami žodžiais „galbūt“, „matyt“, nes šaltiniuose nieko konkretaus nėra.

Nors T. Baranausko *Garuozos mūšyje* yra gana daug laisvos ir kartais aplaidžios politinių įvykių interpretacijos, tačiau darbas nepraranda įdomumo bei aktualumo. Plataus įvykių konteksto iki mūšio ir po jo aprašymas kartais sudaro įspūdį, kad mūšis šiame darbe nėra pagrindinė tema, o tiesiog XIII a. pab. – XIV a. pr. įvykių grandinės dalis, konkuruojanti su kitomis autoriaus suaktualintomis temomis, todėl šiek tiek pasimeta tarp 77 puslapių dėstomosios dalies. Tuomet ir pavadinimas *Garuozos mūšis. Šaltiniai ir interpretacijos* ne visiškai tiksliai nusako knygos turinį. Svarbiausia jo dalis – mūšio analizė ir su juo susijusių šaltinių publikacija – neabejotinai didžiulis ir svarbus indėlis į viduramžių Rytų Baltijos regiono karybos istoriografiją. Panašaus pobūdžio publikacijos yra geras pavyzdys kaip turėtų būti aprašomi mūšiai, publikuojami su jais susiję šaltiniai.

Ričardas Dediala

Šaltiniai ir literatūra

- [1] *Aktagrodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Alexandra hr. Stadnickiego. Wyd. staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego.* T. 1. Lwów: w drukarni zakładu narod. im Ossolińskich, 1868.
- [2] *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch.* Hrsg. von F. G. Bunge. Bd. 1 (1093–1300). Reval, 1853.
- [3] 1260 metų Durbės mūšis: šaltiniai ir istoriniai tyrimai. *Acta historica universitatis Klaipedensis*, 2011, t. 22, p. 129–154.
- [4] BARANAUSKAS, Tomas. *Garuozos mūšis: šaltiniai ir interpretacijos.* Joniškis: Joniškio istorijos ir kultūros muziejus, Žemių pradas „Simkala“, 2017.
- [5] BARANAUSKAS, Tomas; ZABIELA, Gintautas. *Saulės mūšio pėdsakų paieškos.* Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2016.
- [6] BATŪRA, Romas. *Lietuva tautų kovoje prieš Aukso ordą. Nuo Batu antplūdžio iki mūšio prie Mėlynųjų Vandenų.* Vilnius: Mintis, 1975.
- [7] BENNINGHOVEN, Friedrich. Die Gotlandfeldzüge des Deutschen Ordens 1398–1408. *Zeitschrift für Ostforschung*, 1964, Bd. 13, S. 421–477.
- [8] CURRY, Anne. *The Battle of Agincourt. Sources and Interpretations.* Woodbridge: The Boydell Press, 2009.
- [9] DĄBROWSKI, Dariusz. Stosunki polityczne Lwa Daniłowicza z sąsiadami zachodnimi w latach 1264–1299/1300. *Галичина та Волинь у добу середньовіччя: До 800-річчя з дня народження Данила Галицького.* Львів: Видавництво Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001, с. 42–69.
- [10] DUBONIS, Artūras. Dvylika Traidienio valdymo metų: Haličo-Voluinės metraščio lietuviškųjų žinių informatyvumo klausimu. *Istorijos šaltinių tyrimai*, 2008, t. 1, p. 11–25.
- [11] DUBONIS, Artūras. *Traidenis. Monarcho valdžios atkūrimas Lietuvoje 1268–1282.* Vilnius: LII leidykla, 2009. 242 p.
- [12] DUBONIS, Artūras. Žiemgalių imigrantai Lietuvoje (XIII a. pabaiga). *Senosios Žiemgalos istorinis ir etnokultūrinis paveldas.* Vilnius: Valgra, 2004, p. 87–90.
- [13] KÖHLER, Gustav. *Die Entwicklung des Kriegswesens und der Kriegführung in der Ritterzeit von der Mitte des 11. Jahrhunderts bis zu den Hussitenkriegen.* Bd. 3, Abt. 2. Breslau: Koebner, 1887.
- [14] KWIATKOWSKI, Krzysztof. *Zakon niemiecki jako Corporatio Militaris. Korporacja i krąg przynależnych do niej. Kulturowe i społeczne podstawy działalności militarnej zakonu w Prusach (od początku XV wieku).* Cz. 1. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2012.

- [15] MORILLO, Stephen. *The Battle of Hastings: Sources and Interpretations*. The Boydell Press, 1999.
- [16] POWIERSKI, Jan. Rola Jaćwieży w walce ludów bałtyjskich z agresją krzyżacką. *Rocznik Białostocki*, 1981, t. 14, s. 87–113.
- [17] SELART, Anti. *Livonia, Rus' and the Baltic Crusades in the Thirteenth Century*. Leiden and Boston: Brill, 2015.
- [18] КЛЮГ, Эккехард. *Княжество Тверское (1247–1485 гг.)*. Тверь: РИФЛТД, 1994.
- [19] СЕЛЕЗНЁВ, Юрий. *Русско-ордынские военные конфликты XIII–XV веков*. Москва: Квадрига, 2010.